

**Σχέσεις Ελευθερίου Βενιζέλου με Χριστιανούς
Διοικητές Κρήτης (1878-1897)**

Μητροπολίτη Αρκαλοχωρίου Ανδρέα Νανάκη
Καθηγητή Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης

**α) Η τελευταία άφιξη του Ελευθερίου Βενιζέλου στην
Κρήτη. Μάρτιος 1936**

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στις 18 Μαρτίου 1936, είχε αφήσει την τελευταία του πνοή στο Παρίσι. Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, ο Γιώργος Σεφέρης και η Έλλη Αδοσίδου, πήραν το πλοίο και έφτασαν στα Χανιά, το Μάρτιο του 1936. Για τους τρεις, όπως και για χιλιάδες χιλιάδων άλλων, ήταν ζήτημα τιμής η συμμετοχή στην κηδεία του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η απουσία θα τους δημιουργούσε αδιάλειπτο έλεγχο συνείδησης, όπως στην Αντιγόνη, εάν δεν έθαβε τον αδελφό της, Πολυνείκη. Τούτο αποδεικνύεται από το κείμενο που ακολουθεί.

Γράφει ο Κωνσταντίνος Τσάτσος:

«Ένας κόμπος λύθηκε στο λαιμό μου και άρχισα να κλαίω. Ο Γιώργος πλάι μου έκλαιγε και αυτός και η απόγνωση ζωγραφίζονταν στο πρόσωπό του. Έκλαιγε το Γένος, την ώρα εκείνη, όπως το κλαίει σε όλη του την ποίηση. Μια στιγμή με τράβηξε από το μανίκι. «Σε κλαίει ο λαός... Θυμάσαι;» - Λόγια ενός άλλου ποιητή για έναν άλλο ήρωα. –«Θυμάμαι». Και τι δε θυμόμουν! Τόσων χρόνων τραγικές συγκρούσεις, δόξες και καταστροφές. Τον Βενιζέλο, εύθυμο κι χαριεντιζόμενο, στο

πατρικό μου. Τον Βενιζέλο στο Παρίσι. Τον Βενιζέλο μετά την απόπειρα. -Πλάι μας έκλαιγε, σιωπηλά και αυτή, μια τιμημένη δέσποινα της εποχής, η κυρία Έλλη Αδοσίδη, γυναίκα του Γενικού Διοικητού της Μακεδονίας, επί Κυβερνήσεως Βενιζέλου.

Όταν βγήκε το φέρετρο στην προκυμαία... όρμησαν οι γέροι συμπολεμιστές του οπλαρχηγού και το άρπαξαν κυριολεκτικά από τα χέρια της τιμητικής φρουράς και κρατώντας το σαν τρόπαιο το σήκωσαν απάνω από την ανθρωποθάλασσα, βαδίζοντας προς το Ακρωτήριο. Μακρύς ο δρόμος. Ανθόσπαρτος, λιβανισμένος από την πόλη ως το Ακρωτήριο. Αυτό που σημαίνει «Πάνδημος κηδεία» τότε το ένιωσα. Κλαίγαν όλοι. Όλοι κλαίγαν τον νεκρό και ο καθένας ένα κομμάτι μαζί της ζωής του. Ο καθένας ένα όνειρο, ένα όραμα της Ελλάδας.

Ο Σεφέρης όλο και μου μιλούσε για τη μικρασιατική καταστροφή, το σημαδιακό για τη ζωή του γεγονός, από το οποίο ποτέ του δεν απομακρύνθηκε. Ήμαστε της γενιάς της αναστημένης με τη Μεγάλη Ιδέα, μα που ήταν μοίρα της και χρέος της να την θρηνήσει και να τη θάψει».

Το κείμενο του Κωνσταντίνου Τσάτσου είναι ξεχωριστό. Επιγραμματοποιεί τα αιτούμενα, τους στόχους και τα επιτεύγματα του Ελευθερίου Βενιζέλου, αλλά και τον θρήνο για τον μεγάλο νεκρό, που επέστρεψε οριστικά στην Κρήτη του, στο Ακρωτήριο του. Έχει κλείσει η αυλαία της καταλυτικής,

μεγαλόπνοης και δημιουργικής παρουσίας του, για ένα τέταρτο του αιώνα, με έδρα του κυρίως το εθνικό μας κέντρο, την Αθήνα.

Στα είκοσι πέντε περίπου αυτά χρόνια, ο άνθρωπος, ο ηγέτης, κατά τους εύστοχους χαρακτηρισμούς του φίλου Νίκου Παπαδάκη, οριοθέτησε, δόμησε το Ελληνικό Κράτος και το προσανατόλισε στην ευρωπαϊκή του οικογένεια. Η δε βενιζελική μήτρα διαμόρφωσε στην Ελλάδα μία ρωμαλέα σχολή, με τα έκγονά της να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο μέχρι και σήμερα.

Μαθητές του 20ού αιώνα της σχολής Βενιζέλου, υπήρξαν και οι Κωνσταντίνος Τσάτσος, Γιώργος Σεφέρης και Έλλη Αδοσίδου.

β) Χριστιανοί Γενικοί Διοικητές στο βιλαέτιο της Κρήτης

Η Κρήτη, μέχρι την αυτονομία της, το 1898, ήταν βιλαέτιο που εντασσόταν στο αυτοκρατορικό διοικητικό πλαίσιο. Στην Κωνσταντινούπολη είναι η έδρα της πυραμίδας του Ορθόδοξου μιλετιού, που υπάγονταν όλοι ανεξαιρέτως οι Ορθόδοξοι χριστιανοί. Η Κωνσταντινούπολη είναι, επίσης, η έδρα και των άλλων μιλετιών της αυτοκρατορίας, μουσουλμανικού, εβραϊκού, αρμενικού.

Από την Κωνσταντινούπολη, το μεν Οικουμενικό Πατριαρχείο εκλέγει, μεταξύ των άλλων Μητροπολιτών, και τον Κρήτης. Ο δε Σουλτάνος επιλέγει και διορίζει, μετά τη Σύμβαση

της Χαλέπας, το 1878, χριστιανούς Γενικούς Διοικητές για το βιλαέτιο της Κρήτης, προκειμένου να επιλαμβάνονται των ζητημάτων της μεγαλονήσου, που την ζωογονούσαν οι επαναστάσεις. Το παράλληλο των συνεχών κρητικών επαναστάσεων, συναντάται, επί του συνόλου της αυτοκρατορίας, επίσης στη Βοσνία Ερζεγοβίνη.

Χριστιανοί Διοικητές στην Κρήτη, μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Χαλέπας, τον Οκτώβριο του 1878, είναι: ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής, που αφίχθηκε στην Κρήτη το 1878. Σε δεκατέσσερις ημέρες αναχωρεί από τα Χανιά γιατί προήχθη από την Υψηλή Πύλη σε Υπουργό Εξωτερικών. Επανήλθε Γενικός Διοικητής Κρήτης, τον Μάρτιο του 1895 έως τον Ιούνιο του 1896. Τον διαδέχονται ο Ιωάννης Φωτιάδης (1879- Μάιος 1885), από την Κωνσταντινούπολη, ο Ιωάννης Σάββας πασάς (1885- Φεβρουάριος 1887) από τα Γιάννενα, ο Κωστάκης Ανθόπουλος (1887- Μάιος 1888) από Κωνσταντινούπολη και ο Νικολάκης Σαρτίνσκης (1888- Ιούλιος 1889) από την Κωνσταντινούπολη. Ακολουθεί ο διορισμός του μουσουλμάνου Σακήρ πασά.

Θα ήθελα, στην επετειακή αυτή προσλαλιά, να προβάλω τις ψηφίδες, που φανερώνουν τις σχέσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου με τους χριστιανούς Γενικούς Διοικητές της Κρήτης, οι οποίοι αναλαμβάνουν τα καθήκοντά τους μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Χαλέπας, τον Οκτώβριο του 1878.

Δύο είναι τα πρόσωπα και οι οικογένειες που θα διαδραματίσουν μείζονα ρόλο στην πορεία του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο πρώτος είναι ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής, ο οποίος συνέβαλε ουσιαστικά στην πολιτική διαμόρφωση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο δεύτερος είναι ο Κωστάκης Αδοσίδης, κυρίως όμως ο γιός του Αναστάσης. Ο Ταχσίν πασάς, που είχε για επτά χρόνια υπηρετήσει στην Κρήτη, διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο, με τον Αναστάση Αδοσίδη, το 1912, στην παράδοση της Θεσσαλονίκης.

Οι πολιτικές δραστηριότητες του Ελευθερίου Βενιζέλου, ξεκίνησαν με Γενικούς Διοικητές τον Κωστάκη Ανθόπουλο (1887- Ιούλιος 1889) και τον Νικολάκη Σαρτίνσκη (1888-Ιούλιος 1889).

Ο Βενιζέλος, το 1888, ανέλαβε αρχισυντάκτης στην εφημερίδα «Λευκά Όρη», ενώ το επόμενο έτος, 1889, εξελέγη βουλευτής με το κόμμα των Φιλελευθέρων, που αποτελεί συνέχεια του κόμματος των Ευπόλητων.

Το δεύτερο κόμμα στην Κρήτη είναι των Καραβανάδων. Εντονότατα ήταν τα πάθη μεταξύ των δύο κομμάτων, των Καραβανάδων συντηρητικών, (με τη νεωτερικότητα του όρου), οι οποίοι υποστηρίζονταν από χριστιανούς, αλλά και από αγάδες και μπέηδες και των Ευπόλητων προοδευτικών (πάλι με τη νεωτερικότητα του όρου), που έχουν την υποστήριξη των χριστιανών, αλλά και πολλών εκ των ακτημόνων

τουρκοκρατητικών. Ο Μίνως Ησυχάκης, με συναρχηγό τον Τουρκοκρατητικό Χασάν Καουρδαζέ, ηγούνται των Καραβανάδων και ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης με τον Αχμέτ Αργυράκη των Ευπόλητων.

Όταν οι Ευπόλητοι, το 1889, κέρδισαν τις εκλογές, η διαίρεση κατέστη αγεφύρωτη, διότι οι Καραβανάδες κήρυξαν την ένωση με την Ελλάδα. Ακολουθεί η επανάσταση του 1889, με την κατάλυση της Σύμβασης της Χαλέπας και την άφιξη στην Κρήτη, από τη Δαμασκό, του μουσουλμάνου Σακήρ πασά (Αύγουστος 1889 – Ιούνιος 1890). Την περίοδο αυτή οι χριστιανοί της Κρήτης γνώρισαν απίστευτες φρικαλεότητες.

Ακολουθεί μία περίοδος μεταξύ 1890-1896, κατά την οποία ο Βενιζέλος δεν μετέχει ενεργά στα πολιτικά δρώμενα της Κρήτης. Παντρεύεται το 1892, φέρει στον κόσμο τον Κυριάκο, ενώ η γέννηση του Σοφοκλή, το 1894, συμπίπτει με τον θάνατο της συζύγου του Ελένης.

γ) Συναντήσεις με δυναμική προοπτική

Από το Μάρτιο του 1895 έως τον Ιούνιο του 1896, Γενικός Διοικητής Κρήτης αναλαμβάνει ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής ο Ισκεντέρ πασάς, από την Κωνσταντινούπολη.

Τον Αλέξανδρο Καραθεοδωρή, ο Χαρίλαος Τρικούπης θα ονομάσει «το αγλάισμα του Ελληνισμού», ο δε Βίσμαρκ, στο συνέδριο του Βερολίνου, το 1878, θα αναρωτηθεί «Ποιόν εκπροσωπεί εις τας συσκέψεις μας, εδώ στο Βερολίνο, ο κ.

Καραθεοδωρής; Την Ελλάδα ή τον Σουλτάνο;» Αλήθεια γνώριζε ο Βίσμαρκ ότι ο Καραθεοδωρής ήταν γυναικαδελφός του Μαυροκορδάτου, Υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδος;

Αλλά ακόμα και αν τον γνώριζε, το άτεγκτο της σκέψης του διακεκριμένου στρατιωτικού Βίσμαρκ, μπορούσε να προσλάβει το μυστήριο της Ανατολής, με τα ποικίλα πολιτικά ρουμάνια της, όπως αυτά διακλαδώνονταν εν μέσω των μιλετιών και της εθναρχίας, στην αυτοκρατορία της Κωνσταντινουπόλεως; Και μιάς ο λόγος για τα ρουμάνια της καθ' ημάς Ανατολής, ας πούμε ότι, ο αδελφός του Αλεξάνδρου Καραθεοδωρή, είναι παντρεμένος με την Αικατερίνη, κόρη του Γενικού Διοικητή Κρήτης Ιωάννη Φωτιάδη πασά. Η κόρη τους Λουκία, παντρεύτηκε τον Θεμιστοκλή Σοφούλη, που επίσης ήταν παρών στην κηδεία του Βενιζέλου.

Ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής γνώρισε πολύ καλά τον Ελευθέριο Βενιζέλο, τον εκτιμούσε, και γι' αυτό όχι μόνο τον συναναστρεφόταν, αλλά υπήρξε και ο δάσκαλός του στο μπριτζ. Ένα παιχνίδι, που κατά τους ειδικούς χρειάζεται «αναλυτική, σύνθετη σκέψη, σωστή κρίση, φαντασία, μνήμη. Να σταθμίζεις τα δεδομένα και να παίρνεις σωστές αποφάσεις», (Καθημερινή , 09-05-2009, Ν.Α. Κωνσταντόπουλος).

Ο επώνυμος μαθηματικός Κωνσταντίνος Καραθεοδωρής,, μόλις έλαβε το πρώτο πτυχίο του πολιτικού μηχανικού, γνώρισε τον Ελευθέριο Βενιζέλο γιατί κλήθηκε να έλθει στα Χάνια, από

τον θείο του, Αλέξανδρο Καραθεοδωρή, του οποίου η μητέρα Κασσάνδρα υπήρξε κόρη του Παύλου Μουσούρου, πρέσβη του Σουλτάνου στην Αγγλία, με κρητική καταγωγή από την οικογένεια των Μουσούρων.

Στο ριζίτικο «Πότε θα κάνει ξαστεριά» τραγουδάμε: «να κατεβώ στον Ομαλό, στη στράτα του Μουσούρου».

Η συνάντηση των Καραθεοδωρήδων με τον Βενιζέλο, μας επιτρέπει ευρύτερες σκέψεις για τις σχέσεις των, ιδιαίτερος όμως του Αλέξανδρου με τον Βενιζέλο, που ενώ περί το 1895 δεν μετέχει ενεργά στα δρώμενα της Κρήτης, όμως, διατηρεί στενή επικοινωνία με τον Καραθεοδωρή, τον επονομαζόμενο Ισκεντέρ πασά, ο οποίος τον εισοδεύει και τον μυεί στα ευρύτερα πολιτικά δρώμενα της Ευρώπης, της αυτοκρατορίας της Κωνσταντινουπόλεως και της Ελλάδας.

Ο εξαιρετικός πολιτικός, ο διπλωμάτης διεθνούς και πανευρωπαϊκού κύρους, Αλέξανδρος Καραθεοδωρής, αναμφίβολα θα διέγινωσε, από τις συζητήσεις και τους διαλόγους του με τον Ελ. Βενιζέλο, τα ιδιαίτερα χαρίσματα και την πολιτική ιδιοφυία του νεαρού κρητικού. Ο εξηνταδυάχρονος Καραθεοδωρής, στο πρόσωπο του τριαντάχρονου Ελ. Βενιζέλου, συναντούσε ένα ταλαντούχο νέο που θα είχε πολλά να προσφέρει, αν τον κέρδιζε η πολιτική, και προς αυτή την κατεύθυνση πιστεύω ότι θα προσπάθησε να οδηγήσει τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο κορυφαίος αυτός εκπρόσωπος της

διπλωματικής φαναριώτικης παράδοσης, που εν μέσω ανθρωπίνων αδυναμιών, αντιπαλοτήτων και συγκρούσεων, διαφύλαξε την πολιτιστική ταυτότητα του γένους μας, της ρωμιοσύνης και του ελληνισμού. Και βεβαίως, ποτέ δεν έλειψαν από την κορυφή της πολιτιστικής μας πυραμίδας ακραίοι συγκρουσιακοί ανταγωνισμοί.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, το 1920, κάλεσε τον Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή να οργανώσει το Πανεπιστήμιο της Σμύρνης και το 1930, να αναλάβει καθήκοντα κυβερνητικού επιτρόπου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για να το αναδιοργανώσει, και στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης για να το οργανώσει.

Το κάλεσμα αυτό του Βενιζέλου γίνεται από θαυμασμό και εκτίμηση, όχι μόνο προς τον Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή, αλλά και προς τον θείο του Αλέξανδρο. Στο κάλεσμα αυτό υπάρχει και η συνείδηση του χρέους προς τον απόγονο μίας οικογένειας, στην οποία τον πατριάρχη και πολιτικό του μέντορα Αλέξανδρο, ο Ελευθέριος Βενιζέλος όφειλε και χρωστούσε. Γνωρίζουμε ότι, στη συνείδηση του Ελευθερίου Βενιζέλου αυτό είχε ιδιαίτερη βαρύτητα. Ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής αναχώρησε από Γενικός Διοικητής Κρήτης, τον Ιούνιο του 1896. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, μετά από έξι μήνες, τον Ιανουάριο του 1897, ανεβαίνει στο Ακρωτήρι.

Ο δεύτερος Γενικός Διοικητής, ο Κωστάκης Αδοσίδης πασάς, περισσότερο όμως, ο γιος του Αναστάσης, θα συμβάλουν

ουσιαστικά στο έργο του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο Κωστάκης γεννήθηκε στην Καισαρεία, διετέλεσε Υφυπουργός Εξωτερικών έως το 1877, μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο (1877-1878), διορίζεται πρώτος χριστιανός Βαλής στην Κρήτη και συμβάλλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση της Σύμβασης της Χαλέπας. Υπάρχει η μαρτυρία (Εφ. Πατρίς 04-09-2017 Χρ. Κ. Χριστοδούλου), ότι ο Βενιζέλος, όταν σπούδαζε στην Αθήνα, έλαβε επιστολές από τον πατέρα του, Κυριάκο, όπου γράφει στο γιό του με θαυμασμό για τη σύνεση και τη σωφροσύνη του Αδοσίδα πασά, ο οποίος, ως νομάρχης Λασιθίου είχε οικοδομήσει τη Νεάπολη Λασιθίου.

Περισσότερες πληροφορίες, για τη σχέση Κωστάκη Αδοσίδα με Ελευθέριο Βενιζέλο, δεν γνωρίζω. Όμως, ο γιος του, Αναστάσιος, ήλθε στο κίνημα του Θερίσου, το 1905, ως μέλος διεθνούς επιτροπής παρατηρητών, όπου γνώρισε τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο Αναστάσιος Αδοσίδης διατήρησε επικοινωνία και σχέση με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Θα επανέλθει στην Κρήτη το 1908, με τη σύζυγό του Έλλη Αδοσίδη, το γένος Χατζηλαζάρου, από τη μεγαλοαστική οικογένεια Χατζηλαζάρου της Θεσσαλονίκης. Η σχέση αυτή Αδοσίδα, οικογένειας Χατζηλαζάρου, Θεσσαλονίκη, Κρήτη, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, στην κατάληψη της Θεσσαλονίκης.

Τον Οκτώβριο 1912, ο Ταχσίν πασάς, διοικητής της Θεσσαλονίκης, Αλβανός, απόφοιτος της Ζωσιμαίας Σχολής,

παραδίδει την πόλη με 25.000 αιχμαλώτους στον διάδοχο Κωνσταντίνο, ενώ Πρωθυπουργός είναι ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Ποια είναι όμως η σχέση Ταχσίν πασά με την Κρήτη, όπου είχε αφιχθεί περί το 1889;

Ο Ταχσίν διετέλεσε, στην Κρήτη, διοικητής χωροφυλακής και βοηθός του Γενικού Διοικητή Αλεξάνδρου Καραθεοδωρή. Προσπάθησε να αμβλύνει τις αντιπαλότητες των χριστιανών με τους μουσουλμάνους. Άφησε αναμνήσεις αγαθού και δίκαιου ανθρώπου. Η εφημερίδα «*Ηράκλειο*», 16 Σεπτεμβρίου 1893, τον χαρακτηρίζει «*διακεκριμένο, ευπροσήγορο και προσηνή*». Το 1895 ο Ταχσίν διέσωσε, από αρχαιοκάπηλους τη Δωδεκάδελτο, με τους νόμους της Γόρτυνας. Ο Ταχσίν πασάς φεύγει από την Κρήτη το 1897.

Γνωστή τυγχάνει η πορεία του διαδόχου Κωνσταντίνου, το 1912, στους Βαλκανικούς πολέμους, προς Μοναστήρι- Βιτώλια, αναζητώντας ενδοχώρα για να εδραιωθεί η ισχύς του κράτους, κατά τη γερμανική αντίληψη. Γνωστή και η πεποίθηση του Βενιζέλου, να σπεύσει ο διάδοχος για τη Θεσσαλονίκη, κατά το Θουκυδίδειο «*μέγα το της θαλάττης κράτος*», που υιοθετούσε ο Βενιζέλος, αλλά και η θαλασσοκρατία Μεγάλη Βρετανία, όμως το 1888, που προωθούσε για την Κρήτη τη λύση της αγγλικής κυριαρχίας, ο Ελευθέριος Βενιζέλος έγραψε στην εφημερίδα «*Λευκά Όρη*»: «*Προτιμώμεν πολλάκις την τουρκικήν κυριαρχίαν από πάσης αγγλικής*».

Θεωρώ δύσκολο έως αδύνατον, ο Βενιζέλος να προτρέπει, το 1912, τον διάδοχο, για να σπεύσει και να καταλάβει τη Θεσσαλονίκη, χωρίς να έχει συνεννοήσεις με την οικογένεια Χατζηλαζάρου, που είχε συμπεθεριό με την οικογένεια του Αδοσίδη και βεβαίως με τον περί των Χατζηλαζάρων στενό κύκλο.

Της απόφασης του Ταχσίν πασά, να παραδώσει στον διάδοχο την Θεσσαλονίκη, θεωρώ σίγουρο ότι, θα είχαν προηγηθεί ανάλογες διαβουλεύσεις της Θεσσαλονικιώτικης ελίτ, δια των Χατζηλαζάρων και του Αναστασίου Αδοσίδη, ο οποίος το 1913 διορίζεται από τον Βενιζέλο Νομάρχης Κυκλάδων, το 1914 Γενικός Διοικητής Σάμου και το 1916 διευθυντής του πολιτικού του γραφείου στην προσωρινή κυβέρνηση του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη.

Συνεπώς, η σχέση, που διαμορφώνεται μεταξύ των Κωστάκη Αδοσίδη πασά, του γιού του Αδοσίδη, του Ταχσίν πασά, και του Βενιζέλου εδώ στην Κρήτη, όχι μόνο συνεχίζεται να ενδυναμώνεται και εκεί στη Θεσσαλονίκη, μεταξύ Ταχσίν πασά, οικογένεια Χατζηλαζάρου και Αναστασίου Αδοσίδη, αλλά και διαδραματίζει μείζονα ρόλο για την παράδοση της Θεσσαλονίκης στον διάδοχο Κωνσταντίνο και στον ελληνικό στρατό.

Δεν είναι τυχαίο ότι, οι δύο μεγάλοι πίνακες ζωγραφικής στη Λέσχη Αξιωματικών Θεσσαλονίκης, με θέμα την παράδοση

της πόλης στον διάδοχο Κωνσταντίνο από τον Ταχσίν πασά, είναι έργα του γιού του Κενάν Μεσαρέ, αυτοδίδακτου ζωγράφου.

Ο Ταχσίν πασάς καταδικάστηκε, από την Υψηλή Πύλη, ερήμην, εις θάνατον, παρέμεινε με την οικογένειά του στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στα Γιάννενα.

Περαίνοντας, θα είναι μεγάλη η χαρά μου, εάν νεότεροι ιστορικοί, μέσα από πρωτογενείς και άλλες πηγές, ερευνήσουν και τεκμηριώσουν, ευρύτερα, τις σχέσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου με τους Γενικούς Διοικητές της Κρήτης, μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας, το 1878. Η έρευνά τους θα οδηγήσει και σε άλλα πολύτιμα συμπεράσματα, για τα πάθη και τα κλέη των κατοικούντων στην Κρήτη, όπου η χριστιανική πλειονότητα, στο σύνολό της, μιλούσε Ελληνικά, η δε μουσουλμανική μειονότητα των τουρκοκρητικών, επειδή ήταν Κρήτες, εξισλαμισμένοι, μιλούσαν κι αυτοί Ελληνικά.

Όμως, αργά και σταθερά, πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών με τη Συνθήκη της Λωζάνης, το 1923, που και αυτή φέρει την υπογραφή του Ελευθερίου Βενιζέλου, οι ελληνόφωνοι τουρκοκρητικοί, μετακινούνται από την Κρήτη στην Μικρά Ασία. Στην έρευνα αυτή, οι νέοι επιστήμονες ας προβληματιστούν και στο εάν ο νεοτουρκικός εθνικισμός, που εκδηλώνεται στη Θεσσαλονίκη, με το κίνημα των Νεότουρκων, το 1908, ξεκινάει από τουρκοκρήτες, εδώ της Κρήτη εξ αιτίας των κρητικών επαναστάσεων και μεταφέρετε ο νεοτουρκικό

εθνικισμός εκεί που εγκαθίστανται οι τουρκοκρητικοί, κυρίως δε στην Μικρά Ασία. Οι τουρκοκρητικοί συνειδητοποιούν ότι η Κρήτη οδεύει σε ένωση με την Ελλάδα για αυτό και μετακινούνται στην σημερινή Τουρκία.

Ματαίως, ο Ιεράρχης της Εκκλησίας Κρήτης, ο Ρεθύμνης Διονύσιος Καστρινογιαννάκης, εγκάρδιος φίλος του Βενιζέλου, καλεί, με δύο εγκυκλίους του, το 1898, τους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους της Κρήτης, να συνεχίσουν να συμβιώνουν ειρηνικά.

Μια ιδεολογικά στρατευμένη ιστορία, πώς θα κρίνει αυτές τις εγκυκλίους του επισκόπου Ρεθύμνης Διονυσίου; Όπως ακριβώς κάποιοι κρίνουν τον Ελευθέριο Βενιζέλο, γιατί ως δικηγόρος, εδώ στα Χανιά, υπερασπίστηκε σε δίκες τους μουσουλμάνους συμπολίτες του.